

Г. І. МАСКЕВІЧ

ДА ПЫТАННЯ АБ ВЫЗНАЧЭННІ ТЭРМІНАЎ СЕЛЬСКАЯ «ГРАМАДА» І «АБШЧЫНА» Ў БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX ст.

Сельская грамада як адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка сялянскага самакіравання ў Беларусі пачала існаваць паўсюдна пасля адмены прыгоннага права ў 1861 г. У «Агульных палажэннях» былі прапісаны правілы стварэння

197

сельскіх грамад, асноўныя прынцыпы іх арганізацыі і функцыяніравання ў былых памешчыцкіх сялян. З 1867 г. гэтыя правілы распаўсюджваліся на былых дзяржаўных сялян, у якіх ужо існаваў вопыт падобнай арганізацыі. Асноўным выканаўчым органам грамады з'яўляўся сельскі сход, на якім вырашаліся асноўныя пытанні сялянскага жыцця, самымі важнымі з якіх былі зямельныя. У Беларусі існавалі асаблівасці сялянскага землеўладання, якія выражаліся ў існаванні двух відаў уласнасці на зямлю – абшчыннай на ўсходзе і падворнай на захадзе. У сувязі з гэтым існуе неабходнасць удакладніць вызначэнне паняццяў «грамада» і «абшчына». Сельская грамада мела аднолькавае значэнне на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Згодна «Палажэнняў» яна стваралася ў кожнай губерні з сялян, што належалі аднаму памешчыку, і ўваходзіла ў склад больш буйной адзінкі – воласці. У выпадку малалікасці памешчыцкіх маёнткаў сяляне не складалі асобную сельскую грамаду, а далучаліся да бліжэйшых грамад. Абшчына пасля 1861 г. у Беларусі з'яўлялася прававой адзінкай і кантралявала выключна пытанні земле-размеркавання. Па складу абшчына была роўна сельскай грамадзе, альбо яе частцы, што мелі адну ўстаўную грамату ці ўладальны запіс [1, с. XLVIII]. Тэрмін гэты выкарыстоўваўся толькі для абазначэння формы землекарыстання і землеўладання – «абшчынная», – якая існавала ў сельскай грамадзе нароўні з падворнай. У «Мясцовых Палажэннях» нават давалася яго тлумачэнне: ««общинным» называется то обычное пользование, при котором земли по приговору мира, «переделяются» или «распределяются» между крестьянами...; а повинности, положенные на землю, отбываются за круговою порукою» [2, с. 250]. У Магілёўскай, Віцебскай губернях у адну сельскую грамаду з сялянамі-абшчыннікамі ўваходзілі і сяляне з падворнымі ўладаннямі. Функцыяніраванне і значнасць сельскай грамады былі амаль аднолькавымі як на захадзе, так і на ўсходзе. Правілы дзейнасці сельскага сходу не прапісваліся асобна для розных рэгіёнаў, а былі выкладзены ў

«Агульных Палажэннях». Адрозненні заключаліся толькі ў тым, што ў губернях з абшчынным землеўладаннем вырашэнне ўсіх зямельных пытанняў выносілася на сельскі сход. Для губерняў з падворным землекарыстаннем абмяжоўваўся ўплыў сельскай грамады ў распараджэнні сялянскімі землямі, аднак пэўны кантроль нават за падворнымі спадчыннымі ўладаннямі з боку грамады існаваў. Акрамя таго, на захадзе існавалі землі, якія таксама былі ў абшчынным карыстанні сельскай грамады («выпускі», «нікім не занятыя пустапарожнія месцы») [3, с. 351–352]. Некаторыя даследчыкі XIX ст. адзначалі, што і на ўсходзе абшчына існавала толькі на паперы, падпарадкоўваючыся законам падворнага землеўладання.

Яшчэ пры падрыхтоўцы сялянскай рэформы ўсталала пытанне аб суаднясенні паняццяў «сельская грамада» і «сялянская абшчына», ці «мір», як яна называлася ў старадаўняй традыцыі. Пасля доўгага абмеркавання гэтага пытання Рэдакцыйныя камісіі прыйшлі да высновы, што існуе неабходнасць аб'яднання гэтых інстытутаў, надання грамадзе разам з адміністрацыйнымі і гаспадарчых функцый сялянскай абшчыны і замене тэрміну «мір», «мірская грамада» (абшчына) тэрмінам «сельская грамада» [4, с. 62–64]. Такім чынам, сельская грамада брала на сябе функцыі абшчыны па кантролю за землеўладаннем сялян. Пры практычным

198

прымяненні гэтых рашэнняў аказвалася, што ў склад адной грамады траплялі некалькі былых абшчын. Пры такой сітуацыі на агульных сельскіх сходах вырашаліся пытанні агульнаграмадскага значэння, а для вырашэння зямельных пытанняў асобных абшчын, склікаліся асобныя сходы. Аднак заканадаўча гэта было замацавана толькі ў 1902 г., калі ў новай рэдакцыі «Агульнага палажэння аб сялянах» з'явіліся артыкулы аб селеных сходах [5, с. 635–637]. Менавіта іх веданню падлягала вырашэнне зямельных і звязаных з імі падатковых пытанняў тых частак сельскіх грамад, якія мелі «асобнае валоданне зямлёй». Прыкладна ў

той жа час Сенатам дакладна было патлумачана, што пры абшчынным землекарыстанні ўласнікам зямлі з'яўляецца сельская грамада [6, с. 513]. Такім чынам, сельская грамада – гэта форма грамадскай арганізацыі сялян, адзінка самакіравання, а сялянская абшчына – форма сялянскага землеўладання, якое існавала ў сельскай грамадзе нароўні з падворным.

Пасля адмены прыгоннага права, як лічылі некаторыя даследчыкі, улада памешчыкаў над сялянамі была заменена ўладай грамады, а праз яе, фактычна, уладай органаў сялянскага кіравання, якім у адміністрацыйным плане была падпарадкавана сельская грамада як ніжэйшая адміністрацыйная адзінка [7, с. 9]. Раней сялянін не мог без згоды памешчыка змяніць месца жыхарства, ажыццявіць сямейны раздзел і т. п., а зараз ён не мог зрабіць гэтага без згоды грамады. Грамада з'яўлялася важным кантралюючым органам сялянскага жыцця, з той асаблівасцю, што кантроль гэты ажыццяўлялі самі сяляне – члены грамады. Узніклі падставы для фарміравання ўнутрыаслоўнай сацыяльнай іерархіі сялянства, якая вызначалася месцам і роляй асобы ў грамадзе, ступенню яе (асобы) грамадскага ўплыву. На фарміраванне падобных пазіцый уздзеінічалі фармальныя і нефармальныя стасункі ў грамадзе.

Сельская грамада з'яўлялася вызначальным фактарам сялянскага жыцця. У грамадзе меліся афіцыйна ўсталяваныя законы, статусы і стасункі. Яны з'яўляліся асновай афіцыйнай сацыяльнай іерархіі сялянства. Дзейнасць грамады падпарадкоўвалася двум асноўным установам сялянскага самакіравання – сельскім і валасным праўленням. Службовыя пасады сялянскай адміністрацыі выступалі асноўнымі катэгорыямі афіцыйнай іерархіі сялянства. Акрамя таго, на грамаду ўскладаўся шэраг абавязкаў, выкананне якіх надзяляла сяляніна дадтковымі правамі, паўнамоцтвамі, ільготамі, што надавала яму асаблівыя статусныя пазіцыі. Фармальная структура сельскай грамады Беларусі ў парэформенны перыяд была прадстаўлена валаснымі старшынямі, сельскімі старастамі, пісарамі, зборшчыкамі падаткаў, дзорцамі хлебных запасных магазінаў, соцкімі і дзесяцкімі, ляснымі і палявымі вартуўнікамі [8, с. 44]. Галоўнымі, найбольш высокімі і ўплывовымі пасадамі былі першыя тры. Астатнія не аказвалі значнага ўплыву на функцыянаванне грамады і фарміраванне ўнутрыаслоўных сацыяльных стасункаў [9, с. 545]. Да пачатку XX ст. такое становішча заставалася нязменным.

Выканаўчым органам сельскай грамады з'яўляўся сельскі сход, на якім вырашаліся важныя пытанні сялянскага жыцця. У сходзе прымалі ўдзел усе сяляне-ўласнікі грамады, а пры вырашэнні спраў, якія не закраналі сялянскае землеўладанне і землекарыстанне, маглі быць запрошаны нават беззямельныя сяляне, батракі, жан-

чыны. З утварэннем сістэмы сялянскага самакіравання пасля рэформы 1861 г. сельскі сход, з'яўляючыся выразнікам інтарэсаў сялянства і інструментам рэгулявання ўзаемаадносін у вёсцы, адыгрываў выключна важную ролю ў жыцці сяляніна. На ім выказвалася грамадская думка, фарміраваліся не толькі афіцыйныя, але і нефармальныя стасункі. Аднак у канцы XIX ст. назіраўся спад ролі сельскіх сходаў у афіцыйным жыцці сяляніна, хаця выключны ўплыў грамадскай думкі на нефармальныя пазіцыі і паводзіны асобы працягваў захоўвацца.

Такім чынам, сельская грамада ў другой палове XIX ст. у Беларусі прадстаўляла сабой адзінку сялянскага самакіравання, якая мела сваю афіцыйную структуру і афіцыйна вызначаныя функцыі. Абшчына з'яўлялася формай сялянскага землекарыстання і землеўладання, якая існавала ў Беларусі разам з падворнай, і была характэрнай пераважна для ўсходніх рэгіёнаў краіны.

ЛІТАРАТУРА

1. Свод заключений губернских совещаний по вопросам, относящимся к пересмотру законодательства о крестьянах. – Т. III: Сельское и волостное управление (Вопросы 47 – 66). – СПб. : Тип. МВД, 1897. – 631 с.
2. Высочайше утвержденное Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях: Великороссийских, Новороссийских и Белорусских // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. второе. – Т. 36. – Отделение первое. 1861. № 36490–37190. – СПб. : тип II отд. Собств. Е. и. в. канцелярии, 1863. – С. 231–273.
3. Высочайше утвержденное Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях: Виленской, Гродненской, Ковенской, Минской и части Витебской // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – Т. 36. – Отделение первое. 1861. № 36490 – 37190. – СПб. : тип II отд. Собств. Е. и. в. канцелярии, 1863. – С. 340–372.
4. *Леонтьев, А.* Волостной суд и юридические обычаи крестьян / А. Леонтьев. – СПб: тип. . М. Меркушева, 1895 г. – 140 с.
5. *Сямейных, З. М.* Міграцыя беларускага сялянства ў гады сталыпінскай аграрнай рэформы (1906 – 1914 гг.) / З. М. Сямейных // Весці АН БССР. – Сер. грамад. навук. – 1982. – № 4. – С. 53–59.
6. Тамсама.

7. *Леонтьев, А. А.* Крестьянское право. Систематическое изложение особенностей законодательства о крестьянах / А. А. Леонтьев. – Изд. 2-е, пересмотренное и дополненное изложением новых землеустроительных законов. – СПб. : изд. Юрид. книг. маг. И. И. Зубкова под фирмой «Законоведение», 1914. – VIII, 364 с.

8. Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности Министерства Государственных Имуществ 1837–1887. – Ч. 1.: Учреждение и преобразования Министерства. – СПб. : паровая скоропечатня Яблонский и Перотт, 1888. – 103 с.

9. *Прокопович, С. Н.* Аграрный вопрос в цифрах / С. Н. Прокопович. – СПб. : тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 128 с.